

Коцан І. Д.,
доцент кафедри теорії та історії держави і права факультету №1
Харківського національного університету внутрішніх справ,
к. ю. н., доцент

Вирішальні фактори поразки українського народу у визвольних змаганнях (1917-1921 рр.).

В умовах становлення та розвитку незалежної Української держави не вшухає інтерес до нашої національної історії, до уроків та досвіду минулого, що в свою чергу спричинює зростання вимог до історіографічних досліджень та їх ролі і значення в подальшому розвитку історичної науки.

Період українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. є однією з найпривабливіших для дослідників сторінок вітчизняної історії. Неупереджене, об'єктивне історіографічне дослідження публікацій учасників революційних подій в Україні, західних істориків та юристів, а також переосмислення елементів конструктивного досвіду радянської історіографії – все це становить інтелектуальний простір сучасної української історико-юридичної науки. Існує об'єктивна потреба узагальнення й підведення підсумків осмислення досвіду національного державотворення доби Української революції початку ХХ ст. Українська революція 1917-1921 років — сплетіння подій, метою яких було політичне самовизначення українського народу у формі поновлення та захисту державності. Утворену у 1917р. Українську Народну Республіку не вдалося відстояти: дуже міцними виявилися протиборствуючі їй зовнішні сили, а також не було єдності у боротьбі за національне відродження безпосередньо в Україні. Центральна Рада, Гетьманщина, ЗУНР, Директорія являли собою важливі сходинок у створенні незалежної України. Але після кількох літ тяжкої боротьби українські землі осталися поділеними між СРСР, Польщею, Румунією та Чехословаччиною.

Процес розбудови незалежної Української держави потребує узагальнення всього накопиченого українським народом досвіду, адже колізії сучасного державотворення в Україні багато в чому схожі з проблемами, які постали перед творцями української державності в період визвольних змагань 1917–1921 рр. Особливості поточного моменту, нестабільність політичного й соціально-економічного розвитку дають змогу порівнювати сучасні тенденції в нашому державному житті з перипетіями державного будівництва 1917–1921 рр., коли у діалектичних суперечностях викристалізовувалася й стверджувалася ідея української державності. Тому драматизм, складність і суперечливість державотво-

рчого процесу 1917–1921 рр. в Україні, слабка розвиненість політичних сил, їхній антагонізм, брак багатьом лідерам світоглядної зрілості і теоретичної озброєності та подібність із сучасним моментом у поступі українства актуалізує досліджувану проблему.

Історія боротьби за державне відродження України свідчить, що успіх міг бути досягнутий у важкий період 1917—1921 рр. тільки за умов згуртованості народу, його солідарності. На жаль, цього не трапилося. Протистояння соціальних, національних та політичних прошарків, груп та партій, які так чи інакше виступали за державне відродження України на тому чи іншому етапі боротьби, набувало гострих форм, що гальмувало будівництво української державності і у кінцевому підсумку призвело до кризи.

Лише опора на власні сили могла призвести до перемоги, а вона досягалася перш за все забезпеченням згоди в Україні. Зрозуміло, сподіватися про ідеальну, загальну згоду в умовах громадянської війни та іноземної інтервенції було б утопією, але демократам, прибічникам державного відродження України для досягнення згоди слід було б прикладати більше зусиль, перш за все у сфері соціально-економічної політики. Деяким лідерам партій слід було б менше думати про задоволення власних амбіцій. Іншим чинником, який породив зазначені труднощі, була переоцінка іноземних сил як опори в боротьбі за незалежність України. Усі іноземні сили, які залучались до справи збереження самостійності України, в кінцевому підсумку переслідували власні інтереси, нерідко протилежні інтересам народу України.

18 березня 1921 р. було підписано Ризький мирний договір між радянськими урядами Росії й України з одного боку та Польщею — з другого. Згідно з цим документом, що фактично поховав самостійницькі плани урядів УНР та ЗУНР, Польща в обмін на територіальні поступки, аналогічні тим, які містилися у Варшавській угоді, визнала Радянську Україну і зобов'язалася заборонити перебування на своїй території всіх антибільшовицьких організацій, включаючи уряд УНР. Доля Східної Галичини була вирішена у 1923 р., коли Паризька конференція ухвалила приєднати її до Польщі. Ще раніше, в 1918 р., Румунія окупувала Буковину. У 1919 р. Закарпаття дісталось Чехословаччині. Визвольні змагання українського народу 1917 - 1921 рр. закінчилися невдачею.

Поразка українських визвольних змагань була зумовлена низкою причин. Значною мірою — це низький рівень національної свідомості українства як наслідок тривалої політичної неволі. Традиція і вага власної державності пригасли в народній масі, а провідна верства, яку здебільшого представляла національна інтелігенція, не виробила спільного напрямку дій. Українцям не вистачило добре підготовлених фахівців для керівництва державними справами як у центрі, так і на місцях. Українське селянство було малоосвіченим, політично незрілим, а національно

свідомих робітників майже не було. Результат революції, як відомо, визначається в містах. Але міста з великою перевагою чужого, ворожого українській самостійності елементу виступали проти національно-визвольних змагань українства. Українці не встигли пройти тривалого еволюційного шляху національного розвитку, який підготував би їх до відновлення державності. Створена революційним шляхом держава значною мірою стала для них несподіванкою. На жаль, як український народ, так і його провідники не виявили єдності й витривалості, необхідних для захисту власної державності.

Із точки зору внутрішніх чинників головна українська дилема українців, полягала в тому, що вони починали формування держави, не завершивши формування нації. Відставання і нерозвинутість процесу національного будівництва були наслідком гніту царату й слабкої соціальної бази, на яку спиралося формування нації. З усіх соціальних груп і класів на Україні найбільш діяльною виявила себе інтелігенція (проте слід зазначити, що вона мала значний брак політичного досвіду). Вона складала лише 2 – 3% усього населення, й тільки невелика її частина підтримала українську справу. Для багатьох її представників, однаково тісно пов'язаних із російською та українською культурою, було психологічно важко розірвати зв'язки з Росією. Цим і пояснюється їхня нерішучість у питанні про незалежність і схильність до автономії чи федералізму. Багато українських інтелігентів ніяк не могли вирішити, яка мета важливіша: соціальні зміни чи національне визволення.

Очолюючи змагання за незалежність, українська інтелігенція розраховувала на підтримку найбільш чисельного українського стану – селянства. Проте цей величезний загін потенційних прибічників не виправдав сподівань. Середньостатистичному селянинові важко було досягнути ідею національної незалежності. Тому лише на завершальному етапі частина селян стала схилитися на бік провідників національного визволення. Та найліпший момент для завоювання незалежності вже був втрачений.

Навіть коли селяни прагнули підтримати справу незалежності, організувати його до цієї підтримки було надзвичайно складно. На відміну від великих компактних груп робітників, зосереджених у кількох найбільших містах, селяни були розпорошені по тисячах сіл. Переконувати їх у необхідності співпраці становило собою проблему, розв'язати яку недостатньо мобільній інтелігенції не вдалося. Також до радикальних дій селянство мала спонукати аграрна реформа, що мала забезпечити селян землею та вивести з убогої бідноти. Але вона так і не була реалізована. І якщо підтримка українських націоналістів інтелігенцією та селянством була питанням проблематичним, то відсутність цієї підтримки в містах (це стосується Галичини) мала вирішальне значення. Не в змозі розраховувати на робітників, міську буржуазію, чиновництво, службовців, технічний персонал, українські збройні сили з великими

труднощами утримувалися в містах — цих осередках комунікацій, транспорту і управління. Таким чином слабкість соціальної бази українського руху 1917–1921 рр. стала стратегічним недоліком, що справив великий вплив на результати боротьби.

Однак, незважаючи на значні внутрішні недоліки українського національного руху вирішальними факторами поразки стали зовнішні. Якщо в Західній Україні це була агресія з боку Польщі та Румунії, то на східноукраїнських землях державність було втрачено через загарбницьку навалу більшовицької Росії. Остаточну перемогу більшовицької влади на Україні забезпечила збройна сила радянської Росії. До осені 1919 р. у Червоній армії було 1,5 млн. солдатів, а весною 1920 р. — майже 3,5 млн. під командуванням 50 тис. колишніх царських офіцерів, змушених служити у більшовицькому війську. Таким чином, коли на початку грудня 1919 р. більшовики повернулися з усіма своїми силами в Україну, їх перемога була практично безперечною. Її неминучість спричинило також те, що Директорія не змогла чинити опір військовій потужності Червоної армії через невдале керівництво Петлюри. Значна частина його війська відреагувала на договір з Польщею як на державну зраду. Проте навіть після того, як у листопаді 1920 р. був вигнаний останній солдат української та білогвардійської армій, більшовикам було ще далеко до повного контролю над Україною. Значна частина заможного селянства, що лишалася запеклими ворогами комунізму, продовжувала вперту партизанську війну з більшовиками.

Антибільшовицькі повстанці, об'єднані понад в 100 згонів, налічували більше як 40 тис. чоловік. На півдні, спираючись на широкую підтримку народу, знаменитий батько Махно тримався аж до серпня 1921 р. На Київщині великими, добре озброєними загонами у 1 – 2 тис. чоловік командували такі петлюрівські отамани, як Юрій Тютюнник, зв'язаний з українським еміграційним урядом у Польщі. Лише пославши проти них 50 тис. бійців, переважно чекістів, наприкінці 1921 р. більшовики змогли зламати хребет партизанському рухові. З цього часу вони змогли стверджувати, що не тільки завоювали Україну, але й підпорядкували її собі.

Щодо позиції західних країн, то вони у кращому випадку дотримувалися нейтралітету, у гіршому — допомагали агресорам загарбувати українські землі.

Але поряд із втратами революція принесла українцям і здобутки, повчання для наступних поколінь. Національна свідомість раніше пригнана обмеженій частині інтелігенції, поширилася на всі верстви суспільства. Український народ продемонстрував здатність валити уряди й боротися за свої інтереси, здобув упевненість у власних силах і почуття самостійності. А за цим прийшло прагнення того, щоб до його мови та культури виявляли повагу та визнання. Тому лише за чотири роки процес національного будівництва зробив величезний крок уперед.